

**Управління освіти Голосіївської
в місті Києві районної державної адміністрації**

**Активізація самостійної роботи
здобувачів освіти на уроках історії**

Матеріали автора методичної розробки
Михайленко Ірини Олексіївни,
вчителя історії
ліцею «Голосіївський» № 241 міста Києва

Київ-2022

АНОТАЦІЯ

У роботі розглянуто поняття активізації самостійної пізнавальної діяльності здобувачів освіти, як керівництво процесом самостійного навчального пізнання за допомогою педагогічно обґрунтованої цілісної дидактичної системи, спрямованої на створення сприятливих внутрішніх мотивів навчання та зовнішніх умов взаємодії вчителя і учня з метою формування творчої активності здобувачів освіти. В роботі послідовно проаналізовано різні за змістом варіанти виконання учнями самостійної роботи на уроках історії.

Загальновідомо, що здобувачі освіти міцно засвоюють тільки те, що пройшло через їх індивідуальне зусилля. Проблема самостійності здобувачів освіти при навчанні не є новою. Цьому питанню відводили виняткову роль вчені всіх часів. Ця проблема є актуальною і зараз.

Одним із важливих аспектів і ефективних засобів активізації самостійної пізнавальної діяльності школярів є організація самостійної роботи здобувачів освіти. Навчання історії має розвивати у здобувачів освіти навички самостійного мислення, роботи з документами, вміння ставити запитання, відрізняти упередження та робити обґрунтовані висновки. Тому останнім часом все більше уваги приділяється методам навчання, які в основу навчального процесу ставлять діяльність учня, спрямовують його пізнавальну активність, самостійність, розвивають мислення та надають широкі можливості для інтелектуального, морального, духовного розвитку. Орієнтація на всебічне інформування здобувачів освіти, запам'ятовування ними великого об'єму знань поступово змінюється на всебічний розвиток особистості, самостійне здобуття знань, критичне ставлення до інформації. В міру переходу учнів з класу в клас зростає рівень їх знань і пізнавальні можливості. Історичний процес розкривається все повніше й глибше. У зв'язку з цим і види самостійної роботи поступово ускладнюються, але треба також пам'ятати, що самостійна робота - не самоціль, а один із засобів поліпшення всього освітнього процесу, підготовки учнів до життя, до практичної діяльності.

ЗМІСТ

I. ВСТУП	4
II. Розділ 1. Теоретичні основи організації самостійної діяльності здобувачів освіти у навчальному процесі	6
1.1 Ставлення дослідників різних часів до використання потенціалу самостійної роботи в шкільній практиці.....	6
1.2 Методи організації та здійснення самостійної пізнавальної діяльності здобувачів освіти на уроках історії.....	8
III. Розділ 2. Організація пізнавальної самостійної учбової діяльності здобувачів освіти на уроках історії	13
2.1 Взаємозв'язок класної і домашньої самостійної роботи.....	13
2.2 Підвищення ефективності самостійної учбової діяльності здобувачів освіти на уроках історії.....	14
2.3 Використання різних методів навчання в процесі активізації самостійної роботи здобувачів освіти на уроках історії.....	16
IV. ВИСНОВКИ.....	24
V. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	26
VI. ДОДАТКИ.....	27

ВСТУП

Прискорення темпів розвитку суспільства, розвиток процесів інформатизації, готовність до змін, конкретизується у вимогах підготовки здобувачів освіти до життя в ситуації переходу до цивільного суспільства з ринковою економікою. Все це пред'являє до вчителя високі вимоги. Для успішної діяльності вчителя і учнів необхідний перехід до сучасного підходу в освіті.

У цих умовах необхідно самим розуміти значення роботи, визначати її цілі і задачі, шукати способи їх рішення. Загальновідомо, що здобувачі освіти міцно засвоюють тільки те, що пройшло через їх індивідуальне зусилля. Проблема самостійності учнів при навчанні не є новою. Цьому питанню відводили виняткову роль вчені всіх часів. Ця проблема є актуальною і зараз. Увага до неї пояснюється тим, що самостійність грає вагомую роль не тільки при отриманні середньої освіти, але і при продовженні навчання після школи, а також в подальшій трудовій діяльності школярів. Головна задача вчителя не тільки дати учням певну суму знань, але і розвинути у них інтерес до вчення. Адже інтерес - це інструмент, який спонукає здобувачів освіти до більш глибокого пізнання предмета, розвитку їх розумових здібностей. Інтерес до предмета виробляється тоді, коли учнем зрозуміле те, про що говорить вчитель, коли інтереси за змістом задач, які спонукають учня до творчості, сприяють вияву самостійності при оволодінні учбовим матеріалом, вчать робити висновки і бачити перспективу застосування знань. У наш час, коли спостерігається небувале зростання обсягу інформації, від кожної людини потрібно високий рівень професіоналізму і такі ділові якості як здатність орієнтуватися, приймати рішення, а це неможливе без уміння працювати творче.

Метою даної роботи є вивчення розвитку активізації самостійної роботи на уроках історії.

Задачі:

1. Теоретичні основи самостійної роботи учнів на уроках історії.

2. Методи організації і здійснення самостійної роботи.

3. Застосування самостійної роботи на уроках історії.

Об'єктом дослідження є система організації самостійної роботи на уроках історії.

Предметом дослідження є прийоми самостійного пізнання учнями історичних подій і процесів.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

1.1. Ставлення дослідників різних епох до використання потенціалу самостійної роботи в шкільній практиці

Проблема організації пізнавальної самостійної діяльності завжди була в центрі педагогічних пошуків. Але залежно від рівня розвитку педагогічної теорії і педагогічної практики в різні періоди досліджувався цей феномен по-різному. Виразними представниками-дослідниками окресленої проблеми, напрацювання яких репрезентують класичну педагогіку, є: Сократ, Платон, Аристотель, І. Вишенський, Е. Роттердамський, М. Ломоносов, Г. Сковорода, М. Пирогов, К. Ушинський, Б. Грінченко, М. Драгоманов, Х. Алчевська, у працях яких беруть початок ідеї самостійності у навчанні.

Ще Сократ у своїй писаннях радив учням самостійно готувати виступ для переказування й переконування, бути компетентним у темі свого виступу, виголошувати той чи інший самостійно складений текст промови з урахуванням очікувань конкретної аудиторії. У трактатах Аристотеля висловлено поради, які не втратили своєї актуальності й донині: вчитися самостійно добирати інформацію, в якій є нові, невідомі факти; самостійно складати план розповіді; всебічно розвивати свою особистість тощо. За твердженням мислителя, знайти раціональні способи переконування відносно кожного конкретного предмета можна лише шляхом наполегливої самоосвіти.

За часів Київської Русі у відкритих християнських школах заохочували парафіян до самостійного читання і тлумачення релігійних текстів, виховували у них морально-етичні цінності християнства. При цьому виникала нагальна потреба у написанні порад і рекомендацій священнослужителів для правильного самостійного опанування Святого писання, які розповсюджувалися в цих школах.

Самостійність прагнення до пізнання, як свідчать наукові джерела, закладаються в епоху Відродження, яка представлена такими виразними персоналіями, як І. Вишенський, М. Монтень, Е. Роттердамський, Ю. Дрогобич та ін., у спадщині яких закладаються основи гуманістичної педагогіки, що зорієнтовувала педагога на стимулювання активної навчальної і самостійної діяльності учня. Гуманістичні ідеї мислителів Відродження отримали подальший розвиток у педагогічній спадщині Я. Коменського. Вчення Я. Коменського, зокрема його книга «Велика дидактика», стала на довгі роки підручником з теорії і практики виховання, освіти і навчання. У ній проблемі навчально-пізнавальної та самоосвітньої діяльності учня відведено чільне місце. Педагог радить навчати учня оволодівати знаннями, формувати в нього уміння говорити, діяти, називати предмети, ознаки, дії, вивчати напам'ять вірші, римувати, тобто вчити мистецтва мовлення, говоріння, саморозвитку

Подальший розвиток питання, пов'язаний з пошуком дидактичних підходів до забезпечення свідомості й міцності знань через розвиток пізнавальної активності учнів, асоціюється з іменами українських учених-педагогів пізнішої доби.

У XVI-XVII століттях проведення бесід, диспутів, що передбачали ґрунтовну самостійну роботу, були провідними засобами активізації пізнавальної діяльності студентів у братських школах, Києво-Могилянській академії. Найважливіше завдання вчителя полягало у розвитку талантів учнів. Як стверджував один із викладачів Львівської братської школи, відомий педагог й мислитель Кирило Ставровецький, зусилля вчителів мають бути спрямовані на просвітницьку діяльність у суспільстві. Ця позиція підтримувалася видатними просвітителями – Іовом Борецьким, Мелетієм Смотрицьким, Єпіфанієм Славинецьким.

Ідея пізнання є наскрізною у філософсько-педагогічній та літературній спадщині Г. Сковороди. Самостійне пізнання самого себе й навколишнього світу, на думку філософа, є джерелом щасливого життя.

У другій чверті XIX століття педагогіка все більш виокремлюється в самостійну галузь. XIX століття – час, коли з'являються досить систематизовані в методологічному відношенні педагогічні вчення, а саме роботи: М. Пирогова, К. Ушинського, Д. Писарева, М. Драгоманова, Б. Грінченка, Х. Алчевської та ін.

Розвиток пізнавальної самостійності школярів, з урахуванням вікових періодів навчання, посідає чільне місце у педагогічній концепції К. Ушинського. Дослідник одним із перших порушив питання про обов'язкову домашню роботу учня над виконанням завдань і вправ, про сутність педагогічної теорії, мистецтво навчання і виховання.

На початку XX століття в концептуальних поглядах Б. Грінченка зазначено, зокрема щодо поширення самостійної роботи учнів. Пильна увага до проблеми активності й пізнавальної самостійності школярів у процесі навчання актуалізувалась упродовж XX століття.

В 50-70-х роках XX століття В.О.Сухомлинський вбачав ефективність організації самостійної роботи у підготовці такого вчителя, який би прагнув постійно самовдосконалюватися, який би зміг збільшити частку розумової праці дитини, навчити її розуму трудитися, збудити у дитини любов до праці, до праці думки.

Отже, ретроспективний аналіз спеціальної літератури дозволяє зробити висновок про те, що в контексті модернізації української освіти значно зростає роль самостійної роботи, відтак доцільність її впровадження в освітню шкільну практику очевидна.

1.2 Методи організації та здійснення самостійної пізнавальної діяльності здобувачів освіти на уроках історії.

Сучасна психологія і педагогіка доводять, що в процесі навчання здобувач освіти не просто сприймає, усвідомлює, запам'ятовує, а й виконує складну систему розумових дій, спрямованих на засвоєння знань.

Завдяки цій розумовій діяльності знання стають його надбанням. Початковим етапом засвоєння знань є сприйняття. На перший погляд здається, що на уроці активним є лише вчитель, а здобувачі освіти повинні його слухати і спостерігати. Насправді це не так. Уже на цьому етапі оволодіння знаннями важлива активна діяльність школярів, яку повинен створити вчитель. Теорія і практика пропонують цілу систему шляхів активізації сприйняття учнями навчального матеріалу. Якість сприйняття підвищується, якщо діти підготовлені до засвоєння нового матеріалу шляхом постановки перед ними пізнавальних і практичних завдань: «навчитися виділяти головне з прочитаного тексту», «навчитися пояснювати причини подій».

Пізнавальна активність здобувачів освіти підвищується, якщо вчителю вдається створити так звану проблемну ситуацію на початку вивчення нового матеріалу, тобто викликати в учнів запитання: чому відбувається така подія? Як можна пояснити цей факт? За таких умов здобувачі освіти протягом уроку, слухаючи пояснення вчителя, активно шукатимуть відповідь на запитання.

Викликати пізнавальну активність у здобувачів освіти можна за умов добре продуманої й обґрунтованої системи навчання. Важливу роль у цій системі відіграють самостійні роботи учнів. У завданнях для самостійної роботи важливо чітко визначити ступінь їх складності, а також самостійності практичних дій і мислення учнів. У зв'язку із цим важливе значення має саме формування запитань завдань, що може по-різному вплинути на вияв активності здобувачів освіти і різною мірою стимулювати форми їхньої розумової діяльності. Ефективність самостійної пізнавальної учбової діяльності забезпечується дотриманням певних умов.

Самостійна робота як робота за завданням, може успішно здійснюватися тільки тоді, коли здобувач освіти чітко усвідомлює мету роботи й у нього є прагнення до досягнення цієї мети. Іншими словами, успіх самостійної роботи обумовлюється цілеспрямованістю здобувачів освіти. Цілеспрямованість робить самостійну роботу здобувачів освіти свідомою, осмисленою, викликає інтерес до

неї. Наявність уже сформованих умінь і навичок створює ту технічну основу, ті механізми, за допомогою яких здобувачі освіти йдуть до досягнення поставленої мети.

Необхідно, щоб завдання, запропоновані учням для самостійного виконання, були посилені для них і пред'являлися у певній системі. Основою цієї системи повинне бути поступове наростання пізнавальної самостійності дітей, що здійснюється шляхом ускладнення як матеріалу, так і розумових задач, а також шляхом зміни ролі і рівня допомоги вчителя.

Конкретними методами організації навчальної роботи, які на різному рівні забезпечують пізнавальну самостійність школярів, є виклад навчального матеріалу вчителем у формі розповіді, бесіди, вправи, практичної роботи, роботи з документами, з картами, роботи з книжкою, самостійної роботи учнів тощо.

Для кожного методу характерна своя особлива взаємодія вчителя й учнів, у ході якої вчитель організує самостійну пізнавальну діяльність учнів, спрямовану на оволодіння знаннями, уміннями і навичками, забезпечення розвитку особистості. Ця взаємодія пов'язана із розвитком і формуванням особистості учня.

Теорія і практика навчання свідчать, що вибір методу навчальної роботи залежить від кількох факторів:

- 1) загальної мети;
- 2) від дидактичної мети уроку;

Якщо, наприклад, основна дидактична мета уроку – дослідити занепад кріпосницьких та відродження ринкових відносин в Україні в першій половині XIX ст., то для досягнення цієї мети не можна скористатися тільки розповіддю чи бесідою, а слід використати і самостійну роботу здобувачів освіти, що на уроці може бути представлена різними видами вправ: опрацювати текст підручника, робота з документом, робота з контурною картою, та ін..

Якщо основна дидактична мета уроку – перевірити й оцінити уміння і навички здобувачів освіти, то доцільно і необхідно використовувати самостійну роботу у формі історичного диктанту, тестових завдань, історичних задач та ін.

3) від змісту навчального матеріалу, що повинен бути предметом вивчення на даному уроці;

Якщо предметом вивчення є матеріал, з якого в здобувачів освіти немає ніяких знань, то єдиним правильним методом може бути визнаний метод викладу навчального матеріалу вчителем у сполученні з різними дидактичними прийомами ілюстрації, демонстрації і т.п.

Якщо предметом вивчення на уроці буде та чи інша історична постать (наприклад, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, то використання методу демонстрації та бесіди буде ефективніше, ніж використання методу викладу і т.п.)

4) від вікових особливостей здобувачів освіти, рівня їх знань і навичок;

Так, розповідь – одна з монологічних форм навчання – використовується у всіх класах школи, але тривалість її в залежності від віку і ступеня підготовки учнів різна. Якщо в 9-х класах впродовж всього уроку може бути використаний один метод навчальної роботи, то в 5-х класах, внаслідок недостатньо розвинутого сприймання дітей і уміння слухати, на уроці використовую, як правило, не один, а кілька методів.

5) підготовка вчителя, його майстерність також можуть обумовити вибір методу навчальної роботи.

Значення самостійної роботи в навчальному процесі важко переоцінити. Самостійна робота сприяє формуванню самостійності як якості особистості, сприяє реалізації принципу індивідуального підходу, дозволяє диференціювати навчальні завдання і тим самим сприяти досягненню дійсно свідомого і міцного оволодіння знаннями. Можна сказати, що тільки в ході самостійної роботи здобувачі освіти розвивають ті пізнавальні здібності, здобувають і

удосконалюють ті уміння і навички, без яких неможливо оволодіння знаннями як у школі, так і в житті.

Самостійна робота - це вища форма навчальної діяльності здобувачів освіти, що є формою самоосвіти.

РОЗДІЛ II

ОРГАНІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОЇ УЧБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

2.1 Взаємозв'язок класної і домашньої самостійної роботи

Самостійність здобувачів освіти у навчанні є найважливішою передумовою свідомого й міцного оволодіння знаннями. Часто застосовувана самостійна робота розвиває зосередженість, цілеспрямованість, уміння думати, запобігає формалізму в засвоєнні знань і взагалі формує самостійність як особливість мислення і рису характеру дитини.

Плануючи самостійну роботу, я завжди визначаю її місце на уроці залежно від рівня вимог до здобувачів освіти на даному етапі оволодіння матеріалом. Потрібно завжди передбачити труднощі, які можуть виникнути під час роботи в різних групах дітей, зміст та обсяг завдань і форму, у якій вони будуть запропоновані, тривалість самостійної роботи, дидактичний матеріал, який треба підготувати, спосіб перевірки роботи. Розглянемо можливості забезпечення цих умов.

Для того, щоб самостійна робота була ефективною важливо дотримуватись взаємозв'язку різних видів самостійної роботи здобувачів освіти на уроці та урізноманітнювати їх, повинен існувати взаємозв'язок класної і домашньої самостійної роботи. (Додаток Б)

Щоб цей етап навчання пройшов успішно, слід надзвичайно уважно поставитись до змісту підготовчих вправ і способу постановки, послідовності виконання завдань з нового матеріалу, а також глибоко продумати запитання для закріплення засвоєного, яке обов'язково відбувається під керуванням учителя.

Я намагаюсь організувати класну роботу так, щоб домашня самостійна робота була її органічним продовженням.

Великою мірою робота здобувачів освіти, хід уроку тісно зв'язані і залежать від якості самостійної роботи учнів удома.

Мета домашньої роботи - закріплення вивченого на уроці матеріалу, глибшого його осмислення, дальший розвиток набутих здобувачами освіти умінь і навичок самостійної роботи з текстом підручника, історичними картами, ілюстраціями, схемами. Здобувачі освіти, виконуючи домашнє завдання, привчаються писати прості й розгорнуті плани з окремих питань і тем, складати різні тематичні таблиці, працювати з матеріалами періодичної преси, готувати невеликі повідомлення, реферати на історичні і суспільно-політичні теми.

2.2. Підвищення ефективності самостійної учбової діяльності здобувачів освіти на уроках історії

Часто здобувач освіти не засвоює той чи інший матеріал через невміння самостійно виконувати навчальні завдання, зокрема домашні. Дуже важливо навчити учня складати план і тези прочитаного. Спочатку навчаю учнів на уроці цієї роботи. Наприклад: На уроці історії в 9 класі з теми «Етапи українського визвольного руху» учні отримують завдання опрацювати матеріал підручника та додаткової літератури, яку роздаю перед уроком, і знайти відповіді на питання:

1) Значення фольклору та етнографії в дослідженні національних ознак українців;

2) Початок академічного (наукового) етапу українського визвольного руху.

На такому уроці після дворазового читання тексту підручника та додаткової літератури здобувачі освіти старалися проаналізувати його, з моєю допомогою виділяли головне. Можна працювати над текстом, розбивши його на окремі частини і аналізувати кожну з них. Важливо, надалі давати вказівки щодо самостійного складання плану, техніки читання, запам'ятовування, запису тез тощо.

Не всі здобувачі освіти володіють належним темпом читання, і цей недолік негативно позначається на успішності. Для того, щоб виправити становище я більше уваги приділяла самостійній роботі над текстом підручника,

застосовувала систему вправ на читання і аналіз тексту підручника, а також давала додаткові завдання додому - прочитати життєпис полководця, уривок з поеми, статтю в газеті тощо.

Дуже важливо навчити учня *працювати з книжкою* і в школі, і вдома, виробляти в нього звичку «копатися в книжках». Добре ілюстрований підручник дає можливість набагато краще організувати найрізноманітніші види роботи з ним, активізувати розумову діяльність здобувачів освіти, розвивати в них активність, самостійність, творчу уяву.

Ще одним з важливих видів самостійної роботи, яка сприяє розвитку логічного мислення, усної й писемної мови, творчості, активності й самостійності учнів є *ведення словника*. У курсі історії здобувачам освіти доводиться мати справу з великою кількістю слів і виразів, без правильного розуміння яких не можна засвоїти історичного матеріалу.

Для підвищення активності і самостійності на уроках історії я використовую такі форми самостійної словникової роботи:

- 1) самостійне з'ясування значення слова за допомогою словників, енциклопедій, довідників;
- 2) складання усно, а потім письмово оповідань-мініатюр з відомими уже словами і термінами;
- 3) рецензування цих оповідань учнями;
- 4) добір слів і термінів, що стосуються певної теми, розділу;
- 5) різноманітні форми роботи з історичними картками.

В старших класах більше уваги приділяю таким видам самостійної роботи як складання *плану-конспекту*, який передбачає не тільки стислий виклад головних положень, їх доказів, але й наведення фактів, які ілюструють ці положення. Ефективність роботи по складанню плану великою мірою залежить від наявності в учнів навичок смислового аналізу тексту. План складаємо за текстом підручника, за кількома джерелами, скласти план оповідання, план розповіді до картини, план розповіді вчителя.

Важливою є робота здобувачів освіти над висновками як по окремому уроку, так і по темі в цілому. Вивчаючи історичні факти і події, здобувачі освіти узагальнювали ці факти і складали короткі висновки. Спочатку висновки робилися ними по одному з якихось уроків, потім, коли учні оволодіють певними навичками складали висновки - по всій темі.

Активізує пізнавальну діяльність здобувачів освіти, сприяє формуванню в них самостійності й робота по складанню *порівняльних таблиць і схем*.

Наочність - у викладанні історії також має важливе значення. Використовуючи на уроках історичну картину чи навчальний кінофільм, я більш активно дію на пізнавальну діяльність учня. Важливо самих здобувачів освіти навчити читати історичні картини, використовуючи багаж знань по даній темі. Працюючи над розкриттям змісту картини здобувачі освіти розширюють свої історичні знання, роблять свої маленькі «відкриття», а це підвищує інтерес до уроку і допомагає краще засвоїти нові терміни. Одним із видів активного використання історичних картин є прийом складання здобувачами освіти усної, а потім і письмової розповіді за двома-трьома і більше історичними картинами. Це усна розповідь задалегідь даними питаннями з використанням для ілюстрацій історичних картин; письмова творча розповідь за історичними картинами.

2.3. Використання різних методів навчання в процесі активізації самостійної роботи учнів на уроках історії

Дидактичні умови активізації навчального процесу вимагають, щоб, засвоюючи матеріал, здобувачі освіти свідомо спиралися на раніше здобуті знання, уміння й навички. Майже на кожному уроці історії я використовую різні види підготовчих вправ з метою актуалізувати опорні знання, створити проблемну ситуацію для подальшої пошукової діяльності, збудити інтерес до теми.

Розроблюючи завдання для самостійної роботи учнів на уроках історії, я брала за основу наступне:

- розробити різнобічні за навчальною метою і змістом види завдань, використовуючи різні форми навчальної діяльності учнів для їх виконання;

Наприклад,

- запропонувати тестові завдання, за допомогою яких прагну перевірити засвоєння тем, розуміння історичних понять, знання хронології;

- робота з таблицями – ці завдання спрямовані на активізацію творчої діяльності учнів, а також формування таких умінь, як аналізувати, синтезувати, порівнювати, узагальнювати;

- робота з підручником, складання плану-конспекту, рецензії.

Також на уроках історії дуже часто використовую методи інтерактивного навчання, які дають можливість вчителю зробити процес навчання цікавим, різноманітним, ефективним. Інтерактивні уроки можна розглядати як одну із форм активного навчання (слово «інтерактив» прийшло до нас з англійської від слова *inter* - взаємний і *act* – діяти, таким чином, інтерактивний – здатний до взаємодії, діалогу). За визначенням О. Пометун, сутність інтерактивного навчання у тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх учнів. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де і учень і вчитель є рівноправними.

Характерними ознаками інтерактивного навчання є:

- 1) діалог – основний елемент навчання;
- 2) побудова навчання як розв'язання серії взаємопов'язаних проблемних ситуацій;
- 3) переважно групова робота учнів на уроці;
- 4) опора на учнівський досвід і мінімальне знання з теми;
- 5) відкритість (незавершеність) навчання, відсутність раз і назавжди визначеного рішення;

6) співробітництво різних рівнів (вчитель-група, вчитель-учень, учень-група, учень-учень);

7) швидкий зворотний зв'язок – учень бачить реакцію вчителя, може проконсультуватися в будь-який момент навчання;

8) емоційне піднесення, розкутість.

«Технологія» – наука про майстерність. Ця майстерність досягається за допомогою методів. Метод – шлях досягнення.

Я використовую наступні методи:

1. Робота в малих групах.

Дає здобувачам освіти змогу набути навичок, необхідних для спілкування та співпраці (співробітництва), стимулює роботу командою. Ідеї, що продукуються в групі, допомагають учасникам бути корисними один одному. Висловлення думок допомагає їм відчувати власні можливості та зміцнити їх.

2. Робота в парах.

Однією з форм роботи в малих групах є робота в парах. Здобувачам освіти ставиться запитання для дискусії або гіпотетичної ситуації після пояснення запитання, або фактів наведених у ситуації пропонується декілька хвилин для обдумування можливих відповідей, або самостійних рішень. Кожна пара обмінюється своїми ідеями й аргументами з усім класом, що допомагає провести дискусію.

3. «Мозковий штурм».

Мозковий штурм – це ефективний і добре відомий інтерактивний метод колективного обговорення. Він спонукає здобувачів освіти розвивати уяву і творчість, відверто висловлювати думки, знаходити кілька рішень конкретної проблеми. У класі можна повісити таких плакат «кажіть усе, що спадає вам на думку, не обговорюйте й не критикуйте висловлювань інших», «можна повторювати ідеї запропоновані будь ким», «розширюйте запропоновані ідеї».

4. Вирішення проблем

Вирішення проблем можна розв'язувати застосувавши метод «вирішення проблем у декілька етапів»:

- 1) Аналіз проблеми – Що трапилось? Чому? Хто учасники історичної ситуації пов'язаних із проблемою? Хто може бути зацікавлений у її вирішенні? Якої інформації мені бракує і де її можна отримати?
- 2) Пошук шляху вирішення проблеми.
- 3) Вибір способу вирішення.

5. Займи власну позицію.

Цей метод корисний при проведенні в класі дискусії щодо суперечливої теми.

6. Метод «Прес».

Використовують у випадках, коли виникають спірні питання, а також при проведенні вправ, де потрібно обрати певну позицію щодо обговорюваної історичної проблеми.

7. Мікрофон.

Метод «мікрофон» дає змогу кожному сказати щось швидко, по черзі, відповідаючи на запитання або висловлюючи свою думку чи позицію.

8. Розігрування ситуації за ролями.

Метою розігрування конкретної історичної життєвої ситуації за ролями є визначення здобувачами освіти власного ставлення до неї, набуття ними досвіду шляхом гри, подальший розвиток уяви й навичок критичного мислення, сприяння висловлювання суджень та думок, виховання здатності знаходити і розглядати альтернативні можливості дій, співчувати іншим.

9. Дискусія.

Дає чудову нагоду виявити різні позиції щодо певної проблеми або стосовно спірного питання.

10. Коло ідей.

Цей метод залучає всіх здобувачів освіти до дискусії. Він добрий, коли відбувається загальнокласове обговорення питання або виступають доповідачі з різних малих груп.

11. «Акваріум».

Показове обговорення проблеми однієї з груп та подальше обговорення рештою.

12. «Діалог».

Суть його полягає в спільному пошуку групами узгодженого рішення, яке реалізується у формі кінцевого тексту, складеної схеми тощо. Після обговорення проблеми групи створюють заключний текст, записують його на дошці. Спеціальна група експертів узагальнює складені групами тексти та пропонує кінцевий варіант, який заноситься до зошитів.

13. «Диспут» — вивчення групами протилежних позицій з проблеми. Клас поділяється на дві робочі групи та групу експертів. Одна група відстоює позитивну оцінку події, інша заперечує.

14. «Конференція».

Групи здобувачів освіти розглядають одну проблему, але під різними кутами зору. Кожна група репрезентує певний погляд на проблему економістів, юристів, політологів, психологів тощо.

15. «Мнемотурнір» нагадує ігри «Що? Де? Коли?», «Брейн-ринг». Групи по черзі формулюють запитання з означеної проблеми, інші протягом хвилини обговорюють варіант відповіді, після чого представник групи відповідає.

16. «Коноп» (контрольне опитування).

Кожна група (5-6 здобувачів освіти) отримує по 10 простих і 5 екзаменаційних карток, з яких кожен учень вибирає собі 2 прості та 1 екзаменаційну. Консультант кидає гральний кубик. Чий номер випадає, той відповідає на запитання. По закінченні гри визначаються кращий учень, група

17. Аналіз історичних джерел.

Хоча метод належить до традиційних, він надзвичайно важливий. При аналізі фрагментів нормативних актів метою є не лише розвиток уміння

розуміти складні юридичні тексти, а й здатності до самостійного пошуку інформації, необхідної при вирішенні різноманітних проблем. Використовуючи статті з преси та інших джерел, знайомлячись зі статистичними даними, вони опановують навички пошуку й вибору інформації, критичного аналізу її, дізнаються як оцінювати її достовірність. Під час читання історичних джерел важливу роль відіграє усвідомлення історичного контексту – здобувачі освіти аналізують специфіку конкретної доби, політичної ситуації, за якою був створений певний текст, а також погляди його автора.

Практика показує, що навички роботи з історичними джерелами серед здобувачів освіти 5-11 класів краще формувати поетапно, виходячи з вікових особливостей і можливостей здобувачів освіти.

Первинні навички роботи з історичним джерелами формуються у 5-7 класах. Здобувачі освіти вчаться за допомогою вчителя встановлювати авторство джерела, давати стисло характеристику автору (або авторам), визначати час появи джерела, про що можна довідатися з нього, що можна сказати про епоху в яку було створено пам'ятку, чи можемо ми повністю довіряти джерелу? Краще у цьому віці діти сприймають візуальні джерела і можуть легко встановлювати що або хто зображений (сцена повсякденного життя, політична подія, портрет тощо), про що свідчать зображення, коли відбувалися події, коли створено зображення, з якою метою (особливо для плакатів і карикатур) і т.д.

У 8-9 класах продовжуємо поглиблювати навички учнівського дослідження джерел. Наприклад, досліджуючи історичний документ вчимося давати не тільки візуальну характеристику, а й визначати: чому він написаний, який це документ, чи переконливий він, чи логічно обґрунтовані його положення, який жанр документу, хто і навіщо його створив, що доводить документ, наскільки він упереджений і т. д.

У 10-11 класах у здобувачів освіти вже майже сформовані основні аналітичні вміння і тому більшу увагу слід зосередити на критиці джерел. Варто намагатися залучати уяву учнів, визначати важливість і правдивість джерела.

Для організації продуктивного учнівського дослідження важливу роль відіграє відбір джерел. Історичні джерела повинні бути:

- реально застосовуваними, а не просто ілюстративними;
- представницькими(максимально повно висвітлювати різноманітні аспекти теми);
- контраверсійними, тобто репрезентувати одночасно різні точки зору, в тому числі офіційні і неофіційні;
- репрезентувати достатньою мірою точку зору більшості;
- бути різноманітними (письмовими, фото, статистичні дані, плакати, карикатури тощо);
- бути доступними і зрозумілими за змістом;
- бути достатньою мірою короткими;
- сприяти з'ясуванню важливих понять, давати можливість роботи з ними;
- давати можливість ставити питання і давати відповіді на них;
- компенсувати відсутність інформації в інших видах документів, доповнювати або протистояти оди одному;
- не потребувати додаткової обробки;
- надавати можливість порівняння.

Джерела можна використовувати різноманітними способами. Найчастіше джерела використовують для досягнення таких цілей:

- для активного і цікавого початку уроку;
- для того, щоб викликати цікавість в учнів (для цієї мети найчастіше застосовують візуальні джерела);
- для ілюстрування різноманітних інтерпретацій (найчастіше використовують вторинні джерела з різних політичних таборів);
- для активізації розумової активності учнів;

- для провокації дискусії;
- для формування навичок дослідницької роботи;
- для закріплення вивченого матеріалу;
- для проведення підсумково-узагальнюючих уроків.

Зрозуміло, що на практиці ці способи використання джерел можуть комбінуватися. Комбінувати доцільно і різні види джерел. Так, наприклад, фото можна пов'язати з іншими джерелами і доказами (первинними і вторинними). Для реконструкції повсякденного життя використання фотографій є не тільки можливим, а й необхідним. За ними відтворюється конкретний образ епохи, з деталями, дрібницями, під різними кутами зору. Фото створюють відчуття емоційної атмосфери сприйняття історії. При відборі фотографій для історичного аналізу треба намагатися уникати однозначності, одновимірності. Важливо добирати фото не лише яскраві, а й провокаційні, протилежні за змістом, які демонструють різні підходи до одного й того ж явища. Щоб цілком зрозуміти фотографію, потрібно звертатися з іншими формами доказів. Фотографія має досліджуватися в контексті, тільки тоді її можна інтерпретувати максимально повно.

Щоб самостійна робота з писемними джерелами була результативнішою, пропоную навчити учнів користуватися пам'яткою – інструкцією (додаток).

ВИСНОВКИ

Таким чином, одним із важливих аспектів і ефективних засобів активізації самостійної пізнавальної діяльності школярів є організація самостійної роботи учнів.

Самостійна робота здобувачів освіти знаходить своє відображення в цілій системі окремих завдань, спрямованих на розширення тих чи інших задач. У цій системі здобувачі освіти поступово, крок за кроком просуваються вперед, стаючи усе більш самостійними.

Залежно від мети зміст завдання буде різним. Завдання повинні бути посильними для здобувачів освіти, чітко зрозумілими і цікавими. До виконання самостійної роботи здобувачів освіти потрібно підготувати, виконавши спочатку аналогічні види роботи з учителем.

Навчання історії має розвивати у здобувачів освіти навички самостійного мислення, роботи з документами, вміння ставити запитання, відрізняти упередження та робити обґрунтовані висновки. Тому останнім часом все більше уваги приділяється методам навчання, які в основу освітнього процесу ставлять діяльність здобувача освіти, спрямовують його пізнавальну активність, самостійність, розвивають мислення та надають широкі можливості для інтелектуального, морального, духовного розвитку. Орієнтація на всебічне інформування здобувачів освіти, запам'ятовування ними великого об'єму знань поступово змінюється на всебічний розвиток особистості, самостійне здобуття знань, критичне ставлення до інформації.

Самостійна робота здобувачів освіти у процесі вивчення історії є основним засобом виявлення і розвитку в них творчих здібностей і обдарованості. Залежно від підготовленості здобувачів освіти учитель щоразу повинен сам визначати послідовність і насиченість самостійної роботи, проявити свою творчість та ініціативу. В міру переходу здобувачів освіти з класу в клас зростає рівень їх знань і пізнавальні можливості. Історичний процес розкривається все повніше й глибше. У зв'язку з цим і види самостійної роботи поступово ускладнюються,

але треба також пам'ятати, що самостійна робота - не самоціль, а один із засобів поліпшення всієї навчально-виховної роботи, підготовки учнів до життя, до практичної діяльності.

У процесі навчання здобувачі освіти під керівництвом учителя здобувають нові для них знання. Щоб викликати у здобувачів освіти пізнавальний інтерес до нового навчального матеріалу, потрібно використовувати різноманітні методичні прийоми: створення проблемної ситуації, прийом новизни, значущості, динамічності, дослідницький прийом та інше.

Для того, щоб самостійна робота здобувачів освіти була ефективною потрібно дотримуватись певних умов:

- 1) чіткої, конкретної постановки завдань перед учнями;
- 2) характер завдань і запитань для самостійної роботи та їх складність на різних етапах навчання повинен змінюватись;
- 3) завдання для самостійної роботи мають бути доступними і посильними;
- 4) повинна бути диференціація завдань для самостійної роботи (можна поділити учнів класу на певні групи за рівнем їх знань та умінь);
- 5) повинна дотримуватись систематичність і послідовність застосування самостійної роботи учнів в процесі навчання;
- 6) важливо дотримуватись взаємозв'язку різних видів самостійної роботи учнів на уроці та урізноманітнювати їх;
- 7) повинен існувати взаємозв'язок класної і домашньої самостійної роботи.

При цьому, варто всіляко наголошувати на найпотужнішому мотивуючому факторі для здобувачів освіти – підготовці до подальшої успішної професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. – К.: Либідь, 1998. - 560с.
2. Аносов І.П. Сучасний освітній процес: антропологічний аспект: Монографія / Іван Петрович Аносов. – К. : Твім інтер, 2003. – 390 с.
3. Буряк В.К. Самостійна робота як вид навчальної діяльності школяра // Рідна школа. – 2001. – № 9. – С. 49 – 51.
4. Концепція розвитку освіти України на період 2015 – 2025 років // Педагогічна майстерня. – 2014. - № 12. – С. 4-11.
5. Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / Василь Григорович Кремень. – К.: Грамота, 2005. 447 с.
6. Лозова В.І. Пізнавальна діяльність школярів. - Харків: вид-во ХДУ, 1990. 48с.
7. Мальований Ю.І. Форми навчання в школі. - К.: Освіта,1992.-с.160-165.
8. Марчук Л.Б. Самостійна робота як метод урізноманітнення навчальної діяльності учнів // Рідна школа. – 2000. – № 4. – С. 84-88
9. Пометун О.І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн. . – К.: Видавництво А.С.К., 2004 – 192 с.
10. Солдатенко М. Самостійна пізнавальна діяльність у контексті Болонського процесу// Рідна школа. – 2005. - № 1. - С. 49 - 51.
11. Сухомлинський В.О. Вибрані твори.- К.: Радянська школа, 1976. 445с.
12. Тимченко О.Т. Самостійна робота як дидактична категорія/Педагогіка і психологія. – 2002. – № 3 – 4. – с.64 – 68.
13. Ушинський К.Д. Вибрані твори.-К.:Радянська школа, 1974.-т.10.-576 с.

ДОДАТОК А

Як працювати з історичними джерелами

- 1) Прочитай назву документа. Хто автор? Коли і де написаний?
- 2) Який зміст документа (розповідь, універсал, закон, інструкція тощо.)
- 3) Які завдання ставиш перед собою?
- 4) Уважно прочитай текст документа.
- 5) З'ясуй незрозумілі поняття, значення окремих слів.
- 6) Проаналізуй, чи зрозумів текст документа.
- 7) Виконай поставлене завдання.

Завдання:

- 1) Дай характеристику подіям, особам, історичним явищам, про які йдеться.
- 2) Виділи зі змісту найголовніше і запиши в зошит.
- 3) Зроби свої висновки щодо змісту документа.
- 4) Зроби конспект документа у вигляді :
  - а) тез;
  - б) плану;
  - в) окремих цитат;
  - г) хронологічної таблиці.

ДОДАТОК Б

Тема: Початок Національно-визвольної війни

Мета: Продовжити знайомити учнів із подіями національно-визвольної війни в 1648-1649 роках; створенням Української козацької держави. Виховувати в учнів патріотичні почуття, національну самосвідомість. Продовжувати розвивати вміння учнів працювати з картою та історичними документами.

Тип: комбінований.

Обладнання: карта Національно-визвольна війна українського народу. Атласи історія України 8 клас.

Хід уроку:

І Актуалізація опорних знань учнів.

Завдання на дошці:

1) Запишіть власні назви, які ви дізнались на минулому уроці.

2) Головні причини визвольної війни.

Письмово на листочку:

Розповідь про битву під Жовтими Водами:

а) від імені козака Війська Запорозького

б) від імені воїна польських Військ

Розповідь про битву під Корсунем:

а) від імені козака Війська Запорозького

б) від імені воїна польських Військ

Перевірка виконаного завдання

II Вивчення нового матеріалу.

1. Розгортання всенародної боротьби.
2. Воєнні дії восени 1648 році.
3. Вступ української армії до Києва.
4. Програма розбудови української держави.
5. Відносини військових дій у 1649 році.
6. Зборівська угода.

1. Робота з картою.

Завдання: Користуючись картою визначте напрямок руху повстанської армії після перемоги під Корсунем.

Робота з підручником О.Гісема, О.Гісем, О.Мартинюк. «Історія України» 8 клас, с. 103

Бесіда. Використовуючи наведені факти, доведіть, що повстання козаків набувало характеру національно-визвольної війни.

2. Робота з документом „Літопис Самійла Величка” (к. XVII – поч. XVIII ст.)

[Битва під Пилявцями (11 – 13 вересня)] та картою.

Завдання: Складіть схему бою, прокоментуйте її.

Розповідь вчителя:

Після перемоги козацьких військ під Пилявцями, польські війська тікали на Захід...

Робота з картою. Які міста здобули козаки? На початку жовтня 1648 року козаки підступили до Львова і 5 жовтня військо, очолюване Максимом Кривоносом захопило Високий Замок. 21 жовтня міщани заплатили козакам грошовий викуп і 26 жовтня козацьке військо виступило до Замостя.

6 листопада 1648 року почалася облога Замостя.

Самостійна робота з підручником ст. 104

Завдання: Запишіть в зошит не менше чотирьох причин укладення Богданом Хмельницьким перемир'я з Польщею.

Перевірка завдання. Орієнтовані відповіді:

- 1) нестача гармат, набоїв, харчів.
- 2) епідемія чуми.
- 3) повернення татар до Криму.
- 4) скорочення козацького війська
- 5) загроза нападу на Київщину і Чернігівщину литовської армії.

3. *Пояснення вчителя:*

23 грудня 1648 року – Б. Хмельницький урочисто виступає в Київ. ст.105 підручника. Його радо вітало населення. Київський митрополит Сильвестр Косів і єрусалимський патріарх Паїсій, який перебував тоді в Києві, благословили переможців.

Бесіда: Які почуття викликає у вас ця картина? – Чому гетьмани порівнювали з Мойсеєм?

4. Робота з підручником с.104.

Бесіда: 1) Яка головна мета програми розбудови?

2) Засоби досягнення цієї мети?

5. *Пояснення вчителя:*

Робота з картою. Учні складають хронологічну таблицю.

травень 1649 року – бої козаків на чолі із М. Кричевським в Білорусії проти литовців, поразка козацького війська під м. Лоевим.

10 липня – 22 серпня 1649 року – облога козаками м. Збараж.

5-6 серпня 1649 року – облога військами Хмельницького м. Зборов.

Хмельницький мав всі шанси отримати перемогу, але кримський хан. Іслан Гірей перейшов на бік короля Речі Посполитої. Воювати проти двох держав Б.Хмельницький не міг.

б. Самостійна робота учнів з підручником.

Бесіда: Чому Зборівський договір не відповідав фактичним успіхам Національно-визвольної війни.

Його значення в історії України.

Підсумок уроку:

Таким чином події 1648-1649 років мають характер Національно-визвольної війни, в ході цієї війни, яка охопила всі верстви українського суспільства були досягнуті значні перемоги, в результаті яких склались всі передумови створення української держави.

Закріплення нових знань учнів:

Гра: Питання – відповідь.

Учні повинні поставити питання по темі уроку своїм однокласникам. Обов'язковою умовою є необхідність знати відповідь на поставлене питання.

Домашнє завдання: Опрацювати § 21, вивчити дати.